

Selçuk, Keziban - Yurttaş, Hüseyin, “Doğu Karadeniz Bölgesi’nde Dokunan Geleneksel Kumaşlar Üzerine Bir Deneme”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6/9, ss.35-47.
DOI: 10.31765/karen.722322

DOğU KARADENİZ BÖLGESİ’NDE DOKUNAN GELENEKSEL KUMAŞLAR ÜZERİNE BİR DENEME*

Keziban SELÇUK** - Hüseyin YURTTAŞ***

* Araştırma Makalesi / *Research Article*

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmektedir. / *This article does not require ethical committee permission and/or legal/special permission.*

** Arş. Gör.,

Atatürk Üniversitesi, Oltu Meslek Yüksek Okulu, Erzurum/TÜRKİYE

✉ kselcuk@atauni.edu.tr

ORCID : 0000-0002-3460-4457

*** Prof. Dr.,

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Erzurum/TÜRKİYE

✉ hyurttas@atauni.edu.tr

ORCID : 0000-0002-3968-5321

Anahtar Kelimeler: Rize Bezi, Feretiko, Trabzon Keteni ya da Tevek, Keşan, Peştamal, Tamzara Dokuması, Tirebolu Bezi, Ehram

Keywords: Rize Cloth, Feretico, Trabzon Flaxor, Tevek, Keşan, Loincloth, Tamzara Weaving, Tirebolu Cloth, Ehram

Geliş Tarihi / Received Date: 20.04.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 27.05.2020

Öz: Dokumacılık, insanlık tarihiyle başlayıp ihtiyaçlar gereği ortaya çıkan ve zamanla gelişip geçmişin izlerini de bünyesinde barındırarak günümüze kadar gelen bir sanattır. Anadolu’da her bölgenin dokuması geleneksel ve bölgesel özellikler taşımakta, yaşam kültürü, inançları, iklimi, kullanılan malzemenin bölgede bulunurluğu, ipliklerde kullanılan ve doğal boyalardan elde edilen renkler, üzerlerinde yer alan motifler, kullanım amacı vb. birtakım unsurlar belirleyici olmaktadır. Çalışma sahası olan Doğu Karadeniz Bölgesi, bu özelliklere sahip dokumaların bulunduğu ve geleneksel yöntemlerle, el tezgâhlarında yapılan bu dokumaların örneklerini bize sunmaktadır.

Doğu Karadeniz Bölgesi’nde yapılan saha çalışmalarında; Artvin ve Bayburt’ta ehram, Giresun’da Tamzara dokuması ile Tirebolu bezi, Rize’de Rize bezi (feretiko), Trabzon’da ise keşan dokuma ve futa peştamal, Trabzon ketanı (bezi) ya da tevek adı verilen bez dokumaların yapıldığı tespit edilmiştir. Bölgede bulunan bu dokumalar benzerlik ve farklılıklarıyla ele alınarak değerlendirilmiştir.

A TRIAL ON TRADITIONAL FABRICS WOVEN IN THE EASTERN BLACK SEA REGION

Abstract: Weaving is an art that started with the history of humanity and emerged as a matter of necessity, and has evolved over time and incorporated the traces of the past. The weaving of each region in Anatolia has traditional and regional characteristics, its life culture, beliefs, climate, availability of the material used in the region, colors used in yarns and natural dyes, motifs on them, purpose of use, etc. a number of factors are decisive. The Eastern Black Sea Region, which is the study area, provides us with examples of these weavings with these characteristics and made with traditional methods on hand

looms.

In the field studies carried out in the Eastern Black Sea

Region; It has been determined that ehram in Artvin and Bayburt, Tamzara weaving and Tirebolu cloth in Giresun, Rize cloth (feretiko) in Rize, and discovery weaving and futa loincloths, Trabzon ketan (cloth) or tevek. These weavings in the region have been evaluated with their similarities and differences.

Giriş

Dünyanın her yerinde olduğu gibi, Anadolu'da da her bölgenin kendine özgü geleneksel dokumaları bulunmaktadır. Bu dokumalarda kullanılan renk ve desenler, toplumların kültürel izlerini barındıran ve geçmişi hakkında tarihi vesika niteliğindeki bilgileri içeren önemli unsurlardır. Dokumalar, yörenin özelliğine göre farklı malzemeler kullanılarak yapılmaktadır. Bölgesel özellikleri meydana getiren etkenlerin başında dokumanın yapıldığı bölgenin iklimi, etnik yapısı, geleneksel yaşam biçimi, hammadde bulunurluğu, çeşitleri ve üretim teknikleri gelmektedir. İklimden dolayı dokumalarda bir bölgede yün, diğesinde pamuk kullanılırken, bazı yerlerde ise yün, pamuk ve keten kullanılmaktadır.¹

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde bulunan Trabzon, Rize, Giresun ve Artvin illerinin sahil kesimlerinde dokumalarda pamuk ve kendir kullanılırken, bu illerin iç kesimleriyle Bayburt ve Gümüşhane'de ise yün ve keçi kılından dokumalar yapılmaktadır. Bölgede yapılan saha çalışmalarında; Artvin ve Bayburt'ta ehram; Giresun'da Tamzara dokuması ile Tirebolu bezi; Rize'de Rize bezi (feretiko); Trabzon'da ise keşan dokuma ve futa peştamal, Trabzon ketanı (bezi) ya da tevek adı verilen bez dokumaların yapıldığı tespit edilmiş ve bu dokumalarda geleneksel yöntemlerin uygulandığı görülmüştür.

1. Rize Bezi, Trabzon Ketanı ya da Tevek Dokuma

Dokumalarda kullanılan en temel malzeme, Karadeniz Bölgesinde kendir olarak bilinen kenevir, pamuk, yün ve keçi kılından oluşan ipliklerdir. Eski çağlardan beri Karadeniz Bölgesi'nde yetiştirilen kendir ve bu bitkinin gövde liflerinden elde edilen ipliklerle yapılan kumaş üretimi de geleneksel dokumacılık bakımından önemli bir yere sahiptir. Kendir (Kenevir) bitkisinin, anayurdu Orta Asya ve Horasan olup, Orta Asya'da Türkler tarafından dokuma ve giyecek için kullanılmıştır. İlk defa M.Ö. 3000'lerde Çinliler tarafından kullanılan kenevir bitkisi, İskitler tarafından batıya göçlerle birlikte Avrupa'ya kadar taşınmıştır.² Türklerin, 1071'de Anadolu'ya gelmeleriyle birlikte dokumacılık kültürü de varlığını bu topraklarda gelişerek sürdürmüştür. Doğu Karadeniz bölgesinde ise dokumacılıkla ilgili yazılı belgelere 1462-63 tarihinde, Sultan II. Mehmet'in Trabzon'u fethiyle birlikte rastlanmış olup, Osmanlılar dönemini kapsamaktadır. 1777 tarihli bir belgede, Kanuni Sultan Süleyman'ın iç çamaşırları, gömleği ve ipekli kumaşların Trabzon dokuması kullanılarak yapıldığı kaydedilmiştir. Abdülaziz'in 1876'da ölümünde üzerinden çıkarılan gömleğin Trabzon bezinden olduğu bilinmektedir.³ Trabzon'da yalnız keten kumaş değil, pamuklu kumaşın da dokunduğu, padişah için Trabzon'dan her yıl iç çamaşırlık için ince pamuklu kumaş gönderildiği bilinmektedir.⁴ Trabzon'da dokunan ketan bezi, XVII. yüzyılda Trabzon'un önemli üretim, istihdam ve ticari kaynaklarından biri olmuştur. Köylerde yetiştirilen keten, hem yetiştirildiği yerlerde hem de şehirde ketan bezi adı verilen ve bezayağı tekniğiyle dokunarak tüccarlar tarafından çeşitli yerlere sevk edilmiştir. XIX. yüzyılın ilk yarısında da bu dokumanın önemli bir geçim kaynağı olarak değerini sürdürdüğü görülmektedir.⁵ Osmanlı sarayında önemli bir yeri olan bu dokuma kendini dünyaya da kanıtlamış ve

¹ Öztürk, 2016: 57; Atlıhan, 2016: 92.

² Hut, 2011: 24.

³ Yağan, 1978: 74.

⁴ Aydın, 2019: 580.

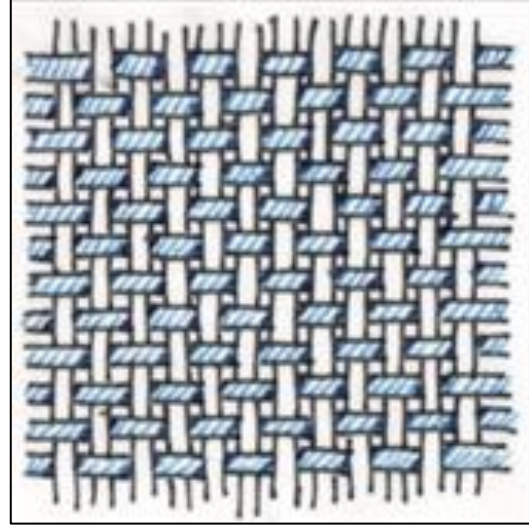
⁵ Aydın, 2019: 619.

1856 yılında Paris'te yapılan bir yarışmada ödül almıştır.⁶

Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan, Akkoyunlu ülkesine gönderilen Trabzon bezleri için kanun çıkarmıştır. Osmanlı sarayında, saray erkânı ve köleler için Trabzon'dan bez getirildiği ve yeniçeriler lağvedilinceye kadar bu bezden iç çamaşırı giydikleri bilinmektedir.⁷

Doğu Karadeniz bölgesi, Osmanlı döneminde Anadolu'nun pek çok yerinde olduğu gibi kapalı bir ekonomi olarak varlığını sürdürmüş, bölgede yaşayan insanlar kumaş ve giysilerini kendileri üretmişlerdir. Bu dokumalardan biri de Rize ve Trabzon'da üretilen ve Rize'de "Rize bezi (feretiko)", Trabzon'da "Trabzon ketanı", Trabzon'un Şalpazarı ilçesinde "tevek" olarak adlandırılan ve kendir ipliğiyle dokunan bezdir.

Trabzon ve çevresinde kendir yetiştirme, hasat etme, lifleri soyma, tokmaklama, eğirme, iplik haline getirme ve el tezgâhlarında dokuma gibi işlerin, Meryem Ana Manastırı'ndaki rahibeler dâhil olmak üzere, yöredeki hemen her evde sürdürülen bir uğraş olduğu belirtilmektedir. El tezgâhlarında üretilen ketan, günlük yaşamın genellikle her alanında yaygın olarak kullanılmakta olup gömlekten çarşafa, ayakkabıdan sofraya peşkirine, şaldan ipek kenarlı zıbnlara zengin bir ürün çeşitliliği göstermektedir.⁸

Resim 1. Rize Bezi (Feretiko), Trabzon Bezi ya da Tevek Dokuması (Trabzon/Şalpazarı İlçesi-Yücel Kaya Koleksiyonu) ve Dokumalarda Kullanılan Bezayağı Tekniği

Trabzon'un Şalpazarı ilçesinde tespit edilen XX. yüzyıla ait bez dokuma kendir ipliği ile yapılmıştır. Bu dokumaya Şalpazarı'nda "tevek dokuma" kullanılan tezgâha da "tevek tezgâhı" adı verilmektedir. Üretilen bu kumaşlar ter tutmaması sebebiyle daha çok iç çamaşırı ve atlet gibi iç giyim malzemelerinin yapımında kullanılmıştır. Teri çekme özelliğinden dolayı sağlık açısından faydalı bir kumaştır. Şalpazarı ve köylerinde başka bez türleri bulunmadığından dolayı geleneksel pantolonlar da tevekten yapılmaktaydı. Kenevir liflerini tarama sırasında ayrılan daha düşük kalitedeki lifler atılmayarak kabaca eğrilip kilim benzeri yer örtülerinin yapımında kullanılmıştır. Bu dokuma 1/1 bezayağı tekniğiyle yapılmaktadır. Bez dokumanın eni genellikle tezgâhta kullanılan tarak eninde, boyu iç çamaşırı, gömlek, pantolon, yatak yüzü ve benzeri kullanılacağı ürüne göre kesilerek değerlendirilmektedir.

Kendirin (kenevir) kalın ve daha kaba lifleri ise çul, yelken bezi, yoğurt ve peynir torbası olarak kullanılmakta, sicim ve ip olarak değerlendirilmektedir.⁹

⁶ Yılmaz; Kaya Durmaz, 2013: 185.

⁷ Öztürk, 2005: 380.

⁸ Aydın, 2019: 581.

⁹ Aydın, 2019: 589.

Yurt dışında “Trabzon keteni”, yurt içinde ise “Rize bezi” olarak adlandırılan dokuma kendirden (kenevir) üretilmektedir. Lifleri dokumacılık ve gemi sanayinde, tohumları ise ilaç, boya ve yağ sanayinde kullanılan bu bitkilerin her ikisi de dokumacılık ve türleri bakımından yaklaşık olarak aynı özelliklere sahip olan lifli bitkilerdir. Kendir bitkisinin Karadeniz bölgesinde özellikle Trabzon ve Rize çevresinde yetiştirilmesinin eskiye dayanması nedeniyle bu lifle yapılan dokumacılığın tarihi bir süreci vardır.¹⁰ Evliya Çelebi ve Kâtip Çelebi'nin eserlerinde de yer alan Rize bezi (feretiko), 1950-1960 yıllarına kadar geçmişte kazandığı değerini korumuş, ancak sanayileşmenin başlamasıyla birlikte bu dokumalar da önemini kaybetmeye başlamıştır.¹¹

Rize’de dokumacılık her zaman önemli bir yere sahip olmuş, I. Dünya Savaşı’ndan önce Hindistan’da dahi bilinen Rize bezi dokumasını, Cumhuriyet’in ilk yıllarında yalnız birkaç aile, geçimini sağlamak için devam ettirmiş, 1941 yılından sonra dokumacılık tekrar canlanmaya başlamıştır.¹² Rize’de geçmişte 200.000 top Rize bezi dokuması yapılırken, 1952’de bu üretim 20.000 topa kadar düşmüş, 1970’lerden sonra çay yetiştiriciliğiyle birlikte kendir ekimi yapılan yerlere çay ekimi başlamış, iplik üretiminin azalmasıyla birlikte dokumacılıkta sekteye uğramıştır.¹³

XX. yüzyılın başlarında Rize’de, “Rize bezi” olarak bilinen keten bezi ve peştamal dokumacılığı gelişmiştir. Bölgede dokumacılık alanında önemli bir yere sahip olan Rize bezi, daha çok Arabistan ve Bağdat’a gönderilmiştir. Ancak Avrupalılar, Arapların bu ihtiyaçlarını taklit mallarla sağlayarak Rize bezinin piyasa değerini düşürmüştü, bunun yanında peştamalcılık yükseliş göstermiştir. 1932 yılında, Rize’de 1000 adet peştamal tezgâhının bulunduğu bilinmektedir.¹⁴

Rize’nin yağışlı iklimi nedeniyle burada yetişen kendir (kenevir) bitkisinin lifleri

daha ince ve uzun olup, dokumaya uygun en ince ve parlak ipliğin elde edilmesini sağlamaktadır. Ancak kendir ekim yasağının gelmesiyle birlikte ipliğin elde edilememesi nedeniyle giyim ve günlük kullanım eşyalarında (peşkir vb.) değerlendirilen Rize bezi (feretiko) dokumacılığı da giderek azalmıştır. Günümüzde yurt dışından temin edilen kenevir ipliğiyle dokumacılık devam ettirilmekte, salon takımları, şal, fular, gömlek, elbise vb. ürünlerde kullanılmaktadır.

Resim 2. Rize Bezi (Feretiko) Yağlık-peşkir-havlü, (Rize/İkizdere İlçesi Gündoğdu Mah.-Yücel Bayraktar Koleksiyonu)

Saha çalışmasında tespit edilen ve peşkir (yağlık-havlü) olarak kullanılan XX. yüzyıla ait feretiko dokuma, 60x120 cm ebatlarında dokunmuştur. Kendir ipliği ile dokunan peşkirin kısa kenarlarında bordür şeklinde dar şeritler bulunmaktadır. Bu

¹⁰ Hut, 2011: 24.

¹¹ RES, 2014: 13.

¹² Yormaz, 2018: 128.

¹³ Atalayer, 1990: 89.

¹⁴ Yormaz, 2018: 128.

bordür içerisinde sonradan işlendiği anlaşılan sarı ve beyaz renkli çiçek motifi görülmektedir. Dokumanın zemininde ise “lokum deseni” ve “pul” adı verilen motifler, dokuma tezgâh üzerinde belli aralıklarla diyagonal biçimde yerleştirilmiştir. Motifler ajur tekniğiyle dokunmuş ve ipek iplik kullanılmış, peşkirin kısa kenarlarında ise çözümlü ipliği saçak şeklinde biçimlendirilmiştir (Resim 2).

2. Keşan (Ceşan) Dokuma ve Futa Peştamal

Karadeniz bölgesi pamuklu dokumaları arasında yer alan “keşan” (Ceşan) bezi yüzyıllardır Karadeniz kadınlarının başörtüsü ve iş önlüğü gibi günlük giyimlerinin ayrılmaz bir parçası olarak en çok kullanılan üründür. Pamuk ipliğiyle üretilen keşan ve peştamal dokumalarının ne zaman başladığına dair bilgi bulunmamaktadır. 1900’lü yıllarda Giresun’da yapıldığı bilinen bu dokumanın, günümüzde Trabzon’un Çarşıbaşı (İskefiye) ilçesinde bulunan Kavaklı Mahallesi’nde devam ettiği saha araştırmalarında tespit edilmiştir. Kavaklı Mahallesi’nde geleneksel yöntemlerle yapılan Keşan bezi, Trabzon ve Rize’de pamuk ipliği kullanılarak dokunmaktadır. Keşan bezi, çözümlü ipliklerinin boyanmasında kullanılan “ikat” yöntemi ve dokuma alanına gelen çözümlülerin iki aşamalı olmasını sağlayan çözümlü düzenlemesi nedeniyle “mihrap” deseninin dokunması sağlanmakta ve bu yönüyle Anadolu’nun birçok yerinde geleneksel olarak üretilen bez dokumalardan ayrılmaktadır.¹⁵ İkat, keşan dokumacılığında çözümlü ipliğinin belli yerlerinden sıkıştırılarak açıkta kalan bölümlerinin boyanması tekniğine denilmektedir. Bu teknikle boyanan iplikler keşan dokumaya dalgalı bir görünüm kazandırmaktadır.¹⁶ 1886 yılında Kavaklı Köyü’nde doğan Hafız Şükrü Bayraktar’ın, İskefiye Küçük Sanatlar-Dokuma Kooperatifi’ni kurmuş olması ve dokumacı aileleri bir araya getirmesi, keşan dokumaya hem

bir el sanatı hem de kazanç kapısı olmasında büyük katkıları olmuştur. Bir el sanatı olan keşana, 2008 yılında Coğrafi İşaret Tescil Belgesi verilmiştir. Bu dokumada önceleri ipek iplik ve ipliklerin boyanmasında da kök boyalarla elde edilen kırmızı, beyaz, sarı, siyah ve çeşitli tonları kullanılırken, günümüzde %100 pamuk ve kimyasal boyalarla boyanmış ipliklerle dokuma yapılmaktadır.¹⁷ Keşan, 1/1 bezayağı tekniğinin kullanıldığı bir bez dokumadır.

Rize ve Trabzon’da dokunan kumaşlardan biri de “futa” adı verilen ipek ve pamukla dokunmuş peştamal kumaşdır. Peştamal kelimesi Farsça olup, püşt-mal’dan gelmektedir. Hamamda belden aşağısını örtmek için kullanılan veya çalışırken elbiselerin kirlenmesini önlemek üzere belden aşağıya sarılan bez olarak bilinen bu dokumaların ipekli olanlarına “futa” denilmektedir.¹⁸ Futa dokumaların zemini çizgili ve kareli olarak dokunmakta ve en çok kırmızı rengin bulunduğu görülmektedir. Bezayağı dokuma tekniği kullanılan futa dokumalar, hamamda peştamal veya kadınlar tarafından önlük olarak kullanılmaktadır. Önlük için yapılan kumaşlarda ipek ve pamuk karışımı görülmektedir. Elbise üzerine bağlanan futalar, genellikle koyu renkli ve enine çizgili dokunmaktadır. Hamam futaları ise genellikle beyaz renkli olup, bordürleri simlidir.¹⁹

Resim 3’de yer alan XX. yüzyıla ait 100x190 cm ebatlarındaki keşan peştamalin atkı ve çözümlü iplikleri ipek olup, bordo, siyah ve beyaz renkler kullanılmış, bezayağı dokuma tekniğiyle dokunmuştur. Peştamalda ikat tekniğiyle boyanmış ipliklerin mihrap motifine uygun bir biçimde düzenlenmesiyle dokuma meydana gelmiştir. Peştamalin iki uzun kenarında ikisi dar biri geniş olan bordür bulunmaktadır. Geniş bordürde mihrap motifi yan yana iki adet uygulanırken, dar bordürlerde ise tek mihrap motifi sıralanmıştır. Bordürler arasında

¹⁵ Akpınarlı; Üner, 2018: 139; Akıntürk, 2012: 204.

¹⁶ Sümerkan, 2008: 111.

¹⁷ Güzel Öztürk; Sofuoğlu, 2018: 89; Atalayer, 1990: 92.

¹⁸ Atalayer, 1990: 90.

¹⁹ Salman, 2004: 29.

şeritlerden oluşan bir düzenleme yer almaktadır. Dokumanın zemininde de siyah, bordo ve beyaz renklerle oluşturulan mihrap motifinin tekrarı bulunmaktadır.

Resim 3. Keşan Peştamal (Futa Peştamal) ve Detayı (Erzurum/Palandöken ilçesi-Fahriye Selçuk'un Evi)

3. Tamzara Dokuması ve Tirebolu Bezi

Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen Oğuz boylarının, bu topraklarda da dokuma kültürünü, Anadolu'da var olan kültürle sentezleyerek devam ettirdikleri bilinen bir gerçektir. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde dokumacılık kültürünün devam ettirildiği merkezlerden Giresun'da bu dokumaların yapıldığı, iplik olarak kendir (kenevir), pamuk, yün ve keçi kılının kullanıldığı, bu ürünlerin günlük ihtiyaçlar için kullanıldığı bilinmektedir. Giresun ve ilçelerinde var olan el sanatları göçler, ekonomik gelişim ve sanayileşmenin getirdiği yeniliklerle birlikte yok olmaya yüz tutmuştur. Yörede dokumacılık kültürünün devam ettirilmesi için dokumacılık alanında çalışmalar yapılmakta ve bu kültürün günümüzde yaşatılmasına çalışılmaktadır. Şebinkarahisar ilçesinde "Tamzara Dokuma" adı verilen yöreye özgü bir kumaş, Tirebolu'da "Tirebolu bezi" dokumacılığı^{11/1}

bezayağı tekniğiyle devam ettirilmektedir.²⁰

Giresun ili Şebinkarahisar ilçesinde bulunan ve adını dokunduğu Tamzara Mahallesi'nin adından alan "Tamzara dokumaları", dokuma tekniği, desenleri ve kullanım alanları bakımından ele alındığında, yöresel özellikler barındıran birçok tekstil ürününde kullanılabilir yapı ve kaliteye sahip olan nadir el dokumaları arasında yerini almış ve Tamzara'da 1950'den 60'lı yıllara kadar hemen her evde yapılan bir bez dokumadır. Başlangıç tarihini belirlemenin mümkün olmadığı bu dokumanın ilk defa, yörede yaşayan Ermeniler tarafından üretime geçildiği ve geliştiği bilinmektedir. Daha sonraki yıllarda Ermenilerle iç içe yaşayan Türklerin bu sanatı öğrendikleri ve Ermenilerin bölgeyi terk etmesinden sonra devam ettirdikleri bir gerçektir. Tamzara dokumaları son yıllarda ticari anlamda istenilen gelişimi gösteremediği için yok olma düzeyine gelmiş, günümüzde çok az sayıdaki tezgâhta üretimi yapılmakta ve yeniden canlandırılmaya çalışılmaktadır.²¹

Tamzara dokuması, pamuk ve kendir (kenevir) ipliği kullanılarak yapılan, Rize bezi (feretiko), Trabzon ketanı, Tirebolu bezine benzeyen ve kamçılı tezgâhlarda dokunan bir kumaştır. Ketenden daha ince ve dayanıklı olan bu dokuma, ipeksi görünümüne rağmen sert bir kumaş olup, tamamen doğal olarak ve hiçbir kimyasal işleme tabi tutulmadan üretilmektedir. Bu nedenle dokumanın yüzeyinde iplik renginden kaynaklanan farklı tonlarla karşılaşmakta, kendir (kenevir) ve pamuk ipliğinin nem çekme özelliğinden dolayı teri çekmekte ve serin tutmaktadır. Bu nedenle kendir ve pamuk ipliği, sıcak, nemli iklime sahip Doğu Karadeniz Bölgesi'nde en çok tercih edilen elyaf olmuştur. Tamzara dokumasının çözgüsünde %100 pamuk ipliği, atkısında ise kendir bitkisinin gövde liflerinden işlenerek yapılan iplik kullanılmakta ve genellikle bölgede tespit edilen diğer kumaşlarda olduğu gibi bu kumaş da 100

²⁰ Akgün, 2016: 44.

²¹ Koç; Kaya Durmaz, 2016: 755.

cm eninde dokunmaktadır.²² Tamzara bezi, mendil, bez, peçete, yatak çarşafı, döşemelik, kadınların sokağa çıkarken başlarına aldıkları örtü ve bellerine bağladıkları önlüklerde kullanılmış, günümüzde ise masa örtüsü, sehpa örtüsü, perde, şal, kravat, fular, gömlek gibi birçok tekstil ürününde kullanıldığı görülmektedir.

Resim 4. Tamzara Dokuması ve Detayı (Giresun/Şebinkarahisar-Tamzara Mah.-Şükran Küçükçü)

XX. yüzyıla ait 100x 220 cm ebatlarındaki Tamzara bezi bezayağı dokuma tekniğinden türetilen rips örgü tekniğiyle dokunmuştur. Bezayağı dokumada atkı ve çözgü iplikleri bir üstten bir alttan geçirilerek dokumanın yüzeyinde eşit miktarda görülmekte, rips dokuma tekniğinde ise atkı iplikleri açılan ağızlıktan iki sıra geçirilerek yapılmakta, bir sonraki dönüşte de diğer ağızlık arasından atkı iplikleri aynı biçimde dokunmaktadır. Dokuma şal olarak kullanılmak üzere tasarlanmıştır. Şalın iki kenarında beş adet gruptan oluşan siyah ve

kırmızı renklerle düzenlenmiş yatay bantlar bulunmaktadır. Desen düzenlemesinde simetri göze çarpmaktadır. Kenar deseninin haricinde kalan bölümde ise siyah renkli ikili çizgilerin oluşturduğu yatay kalın bantlardan oluşan bir düzenleme yer almaktadır. Dokumada pamuk iplik kullanılmıştır. Şalın iki ucunda bulunan saçaklar düğümlenerek dokumanın sökülmesi önlenmiştir (Resim 4).

Resim 5. Tirebolu Bezi ve Detayı (Giresun/Tirebolu İlçesi Halk Eğitim Merkezi Müdürü Ömer Hamzaoğlu Koleksiyonu)

XXI. yüzyılda dokunan ve Tirebolu bezi olarak isimlendirilen bez dokuma 100 cm eninde olup, kendir (kenevir) ipliğiyle dokunmuştur. Gömlek kumaşı olarak düşünülen bu dokuma, 1/1 bezayağı tekniğiyle yapılmış ve dokumada belli aralıklarla yeşil ve turuncu renklerden meydana gelen dikey kalın bantlar yer almıştır (Resim 5).

²² Koç; Kaya Durmaz, 2016: 756.

4. Ehram

Ehram, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu kadınının dış giysi olarak kullandığı yünlü bir kumaştır. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde gerçekleştirilen saha çalışmasında bu dokumanın Artvin ve Bayburt'ta yapıldığı tespit edilmiştir. Artvin'de koyun yetiştiriciliği nedeniyle var olan yün, dokumacılıkta değerlendirilmekte, eğrilip iplik haline getirildikten sonra şal, peştamal, atkı, eldiven, patik ve çorap örücülüğünde kullanılmaktadır. Artvin'in Yusufeli ilçesine bağlı Yaylalar Köyü'nde çok eskiden koyun yününden eğrilerek elde edilen ipliklerin el tezgâhlarında dokunarak kumaşlar elde edildiği ve bu dokumalardan pantolon ve ceket yapıldığı, ancak günümüzde artık bu dokumaların kullanılmadığı yöre insanı tarafından ifade edilmektedir. Çoruh Nehri kıyılarında pamuk yetiştirildiği ve ipek böcekçiliğinin yapıldığı ve elde edilen ipek ve ince eğrilmiş pamuk ipliğiyle Peterek Köyü'nde "kuy" adı verilen tezgâhlarda "keçili leçek" denilen bir bez dokumanın yapıldığı söylenmektedir.²³

Artvin'in Yusufeli ilçesinde yapılan, ancak günümüzde kaybolmuş dokumalardan olan "ehram" dokumada kuzu yünü kullanıldığı ve çok ince eğrilmiş yün ipliğinin "kuy" denilen tezgâhta dokunarak düğünlerde şal ya da baş örtüsü olarak örtüldüğü, ancak günümüzde bu dokumaların bazı evlerde kadınların sandıklarında hatıra olarak saklandığı bilinmektedir. Ehram dokumalara yörede "hanımeliçar" ya da dokumanın kenarına yapılan motiflerde kırmızı rengin kullanılması nedeniyle "kenarı kırmızı" olarak isimlendirilmiştir. Özel günlerde kullanılan bu örtü, kullanan kişiye bir statü ve saygınlık katmakta ve bu nedenle çözgü ve atkısında ince eğrilmiş yün ipliğiyle çok muntazam dokunmasına özen gösterilmektedir.²⁴ Artvin'de baş veya omuza almak biçiminde kullanılan bu ehramların eni, Bayburt ehramlarından daha dar yapılmaktadır.

Resim 6. Ehram Dokuması (Artvin/Yusufeli İlçesi-Halk Eğitim Müdürü Selim Silacı Koleksiyonu)

Yusufeli ilçesinde tespit edilen XX. yüzyıla ait 160x200 cm ebatlarındaki ehram, bezayağı dokuma tekniğinde yapılmış olup iki kanattan oluşturulmuştur. Çözgü ve atkı iplikleri yündür. Ehramın kısa ve uzun kenarı boyunca beyaz felemenk (ehramın kenarında bulunan ve genellikle renkli iplikle dokunan bölüm) ile lacivert renkli bir çizgi dokumayı çevrelemektedir. Dokumada desen kullanılmamıştır.

Desenin kullanıldığı örneklerde, genellikle sentetik malzemeden olan desen iplikleri atlamalar yapmadan, dokuma esnasında desene uygun olarak yerleştirilmektedir. (Resim 6).

Dokumalarda yün lifinin kullanıldığı illerimizden biri de Bayburt'tur. Doğu Karadeniz Bölgesi'nin iç kesiminde bulunan Bayburt'ta yapılan yöresel dokumaların en önemlisi "ehram" (ihram) dokumasıdır. Arapça bir kelime olan ihram, mahremiyeti gizleyen örtü anlamına gelmektedir.²⁵ Ehram, ince eğrilmiş doğal renkli koyun yününden yapılan, genellikle 1/1 bezayağı

²³ Kurdoğlu vd., 2006: 43.

²⁴ URL 1.

²⁵ Öztürk, 2016: 60.

teknîğiyle dokunmuş, düz yüzeyle mekikli dokuma ve bu dokumanın iki kanadının birleştirilmesiyle elde edilen kadın dış giysisine verilen isimdir. Ancak bu dokumanın ne zaman Anadolu'ya geldiği bilinmemektedir. Batılı giyim tarihçilerine göre, M.Ö. 600'lerde insanlar, vücutlarını saracak şekilde dikdörtgen şeklinde yünden dokunmuş ve adına peplos (Antik Yunan kadın giysisi, uzun dikdörtgen bir kumaş parçası vücuda sarılarak sağ omuz üzerinden kopça ile tutturulmaktaydı) denilen bir örtü kullanmaktaydı. Anadolu'da Erzurum, Bayburt, Artvin başta olmak üzere bazı yerlerde kullanılan ehramın, M.Ö. 600 yıllarında Yunanlıların kullandığı Peplos ve Himation (kalın ve uzun pelerin biçiminde Antik Yunan giysisine verilen ad) ve M.S. I. yüzyılda Romalı kadınlar tarafından giyilen Stola ile aynı olduğu ifade edilmektedir.²⁶ Tarihi çok eskilere dayanan bu yünlü dokumanın Anadolu'daki geçmişi de çok eskiye dayanmakta ve 1850'li yıllardan sonra bugünkü biçimiyle dokunmaktadır.²⁷ Evliya Çelebi XVII. yüzyıl ilk yarısında Bayburt'u ziyaret etmiş, şehirdeki boyahanelerde boyanan yünlerden kilim ve seccadelerin dokunup, Avrupa'ya kadar gönderildiğinden bahsetmiştir. Kadınların da örtünmek amacıyla kullandıkları yünden dokunmuş, üzeri çeşitli renk ve motiflerle süslü ve ehram diye adlandırılan el dokuması bir kumaştan bahsetmektedir.²⁸ Malzemesi, dokuma tekniği ve motifleriyle Bayburt'un yöresel özelliklerini yansıtan ehram, peştamaldan sonra en çok görülen, en eski ve dikişsiz giysilerden biri olarak Osmanlılar döneminde kadınlar tarafından, car, çarşaf ve feracenin yanı sıra dış giyimde kullanılmıştır.²⁹

Temettuat defterlerindeki³⁰ (Temettu', kar etme, kazanma; kâr, fayda anlamına gelmektedir. Temettuat ise kârlar, faydalar, kazançları ifade eder. Temettuat defteri, Osmanlı döneminde hane halkının kazançlarının ve gelirlerinin yazıldığı defterlere

denilmektedir) kayıtlardan da XIX. yüzyılın ortalarında kadınların ehramı kullandıkları anlaşılmaktadır. Ehram, kamçılı yüksek dokuma tezgâhlarında mekik atılarak dokunduğundan dolayı mekikli dokumalar grubuna girmekte ve günümüzde de varlığını sürdürmektedir.³¹ Bugün ehram diye bilinen ve kadınların dış giysi olarak kullandıkları bu yünlü dokumanın ilk önce sadece erkek giyimi için dokunduğu bilinmemekte olup, bu dokumalara "çuha" denilmekte, dokumanın yapıldığı tezgâhlar "Çulhalık" veya "çulfalık", dokumayı yapan kişiler de "çulhacı" olarak adlandırılmaktadır. Çuha, çözü ve atkısı tek kat yün ipliğinden, genellikle dimi ya da bezayağı tekniğiyle, oldukça ince ve sık dokunmuş kalın kumaşa denilmektedir.

Ancak, Avrupa'da yaşanan sanayileşme ve sanayi kumaşlarının yayılmasının sonucu olarak tezgâhlarda üretilen dokumalara talep azalmış, 1850'li yıllardan sonra Bayburt'ta şal tezgâhlarında yapılan bu dokumalar da durumdan etkilenmiştir.³²

Ehramlar düz ve desenli olmak üzere iki şekilde üretilmektedir. Düz ehramlar el eğirmesi yün ipliğinden, 1/1 bezayağı tekniğiyle dokunmaktadır. Çözü ve atkı iplikleri tek katlı olmasına rağmen fazla bükümlü olduğundan kumaş bürümcük görünümüne sahip bir yüzeye sahiptir. Bu ehramların kenar kısımlarıyla alt ve üst boylarında pamuk ipliğinden 1-1,5 cm'lik bantlar bulunmaktadır. Desenli ehramlarda ise zemin yine bezayağı dokumadır. Bu ehram dokumalarında kullanılan motifler zemin atkıları arasına renkli yün ve pamuk iplikleriyle brokar adı verilen dokuma tekniği ile yüzeye dokuma sırasında işlenmektedir. Tek kanat halinde dokunan ehramların bir kenarında "haşiye" adı verilen su şeklinde motifler bulunmaktadır. Desenli ehramlar serpmeye, yollu (sulu) ve kaplama motifli olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Kaplama ve düz ehramlar dışında haşiye bütün

²⁶ Sözen; Tanyeli, 2012: 135; Özger, 2007: 287.

²⁷ Yaşaroğlu, 2016: 167; ESTEDH, 2012: 3.

²⁸ Yaşaroğlu, 2016: 167.

²⁹ Başaran, 2014: 152; Akpınarlı, Tozun, 2007: 18.

³⁰ Develioğlu, 2012: 1251.

³¹ Özger, 2007: 287.

³² Emir, 2005: 36.

ehramlarda bulunmaktadır. Haşiyeye ve kaplama motiflerine aynalı kutu, saat kordonu, kepenek, uçan kuşlar, analı-kızılı, reyhan dalı, hanımeli gibi adlar verilmektedir. Kaplama motifli ehramlarda desen bütün yüzeyi kaplamaktadır. Yollularda desenler çubuklar halinde işlenmiştir. Serpme desenlerde ise motifler belli bir düzen içerisinde bütün yüzeye yerleştirilmiştir.³³ Bunlar genellikle geometrik, bitkisel, figürlü ve sembolik motiflerden meydana gelmektedir.

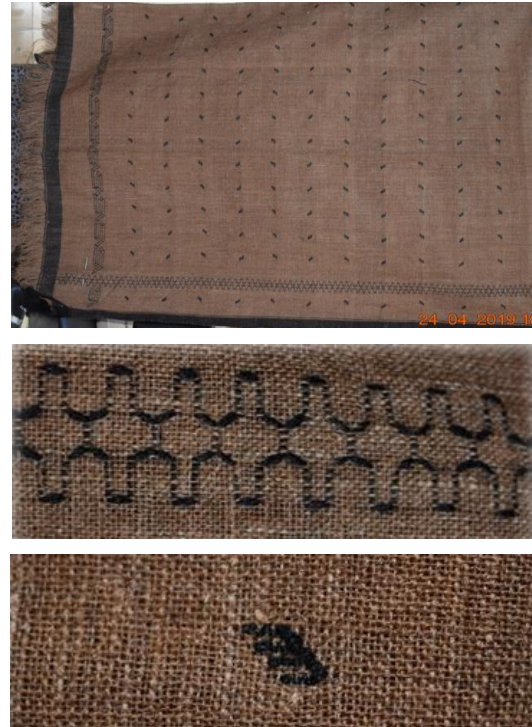
Bayburt ehramlarında dikey kenar motifi olarak “paşa merdiveni”, “tetikli zincir”, “tetiksiz zincir”, “tek zincir”, “çiftzincir”, “çift tetikli zincir”, “aynalı kutu” olarak bilinen desenler kullanılmıştır. “Reyhan dalı”, “elma şeleği”, “beli bağlı boyun bağı”, “beli bağırsız boyun bağı”, “antikalılar”, “çift kartlar”, “üç merdivenler”, “çark yıldızı”, “ceviz kanadı”, “uçan kuşlar”, “kelleli uçan kuşlar”, “hanımgöbeği”, “elif”, “perçem tarağı”, “arı dala ters kondu”, “pirinç deni”, “hanımeli”, “elmas küpeler” motifleri ehramlarda kullanılan orta desenlerdir. Saçak üstü motifleri ise genellikle “gorda” olarak bilinmekte olup, bunlar “Bayburt gordası” ve “çiftlik gordası” diye adlandırılmıştır.³⁴

Ehramlarda kullanılan renkler genellikle beyaz, mor, siyah ve açık-koyu kahverengi yün elyafının doğal renkleri olup, bunlar en çok görülen renklerdir. Doğal rengin harmanlanmasıyla bazı ara renklerde elde edilmektedir.³⁵ Ehramın rengi, genellikle kullanacak kişiye göre belli olup, beyaz renk gelin ve genç kızlar, mor-boz orta yaştaki kadınlar, mor-siyah renk ise yaşlı kadınlar tarafından tercih edilmektedir.

Eni 80-90 cm, boyu ise yaklaşık 240 cm. olarak dokunan iki parça yan yana getirilerek ortadan “muşabak dikişi” adı verilen bir dikiş tekniğiyle dikilmekte ve 160-180 cm eninde ve 240 cm. ebadındaki bu kumaş dış giyimde kullanılmaktadır. Bayburt’ta günümüzde dokunan ehramların genellikle

200x225 cm olduğu dokumayı yapan kişiler tarafından ifade edilmiştir. Ehram dokumalarında kumaşın ince olması dokumanın kalitesini arttıran önemli bir özelliktir. Eskiden giysi olarak çeyizlerde yer alan ehram, günümüzde yatak örtüsü, masa örtüsü, yastık, minder yüzü gibi ev tekstili olarak veya etek, yelek, ceket, pantolon gibi giysi yapımında kullanılmaktadır.³⁶

Koyun yününün doğal renginin kullanıldığı ehram, eskiden gelin sandıklarında gelin ehramı olarak yer almaktadır. Özellikle köylerde kullanılan ehramların ipliklerinin doğal boylarla boyandığı ve bezemelerinde pembe, yeşil, açık mavi renklerin bulunduğu bilinmektedir. Geçmişte yapılan dokumalarda kenar nakış ipliklerinde doğal boylarla elde edilen mor renk kullanılırken, sonrakilerde kalın taraklarda ehram yününden daha kalın orlon ipliği, ince taraklarda ise nakış ipliği kullanılmıştır.³⁷

Resim 7. Bayburt Ehramı ve Detayı (Bayburt Halk Eğitim Merkezi Usta Öğretici Hamiyet Korkmaz Koleksiyonu)

³³ Salman, 2004: 28.

³⁴ T.C. Türk Patent ve Marka Kurumu, Resmi ve Coğrafi İşaret ve Geleneksel Ürün Adı Bülteni (56), Ankara 2019, 14-20.

³⁵ Salman, 2004: 28.

³⁶ Öztürk, 2016: 60.

³⁷ Akpınarlı, Tozun, 2007: 18.

Bayburt'ta tespit edilen ve pirinç deni motifinin bulunduğu XX. yüzyıla ait boz renkli (sütlü kahve) ehram, 200x225 cm ebatlarında ve yünden dokunmuştur. En yaygın olarak kullanılan 13,5 çile tarakla yapılan ehramın zeminindeki motif diyagonal biçimde yerleştirilmiş, her sırada 12 adet ve üst üste gelecek biçimde, her iki kanatta da aynı şekilde sıralanmıştır. Saçak üstünde Bayburt gordası motifi, felemenklerin bulunduğu kenarda ise biraz farklılık göstermekle birlikte çift tetikli zincir kullanılmıştır. Saçak üstü ile Bayburt gordası motifi arasında kalan bölüme motif yerleştirilmeyerek boş bırakılmıştır. Motiflerde ve felemenklerde siyah renk pamuk iplik kullanılmıştır (Resim 7).

Sonuç

Dokumacılık, dünyada insanın varoluşuyla birlikte giyinme, örtünme, soğuktan korunma gibi birtakım ihtiyaçlar sonucunda ortaya çıkmış ve zamanla hem dokuma tekniğiyle hem de üzerine işlenen motiflerin içerdiği anlamlarıyla tarihin kayıtlı vesikaları olmuş, geçmişten bugüne toplumun inanç, yaşam kültürü, dil, örf, adet, geleneklerine bağlı olarak sürekli gelişim göstererek tarihi süreç içinde önem kazanmış ve sanatsal niteliğe kavuşmuştur.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yapılan saha çalışmalarında kendir (kenevir), pamuk, ipek ve yün ipliğiyle ve geleneksel yöntemler uygulanarak üretilen dokumaların olduğu görülmektedir. Artvin ve Bayburt'ta ehram, Giresun'da Tamzara dokuması ile Tirebolu bezi, Rize ve Trabzon'da ise Rize bezi (feretiko), keşan dokuma, Trabzon ketanı (bezi) ya da tevek adı verilen ve geleneksel yöntemlerle üretilen bez dokumaların yapıldığı tespit edilmiştir. Ehram dokumada yün, diğer bez dokumalarda pamuk, kendir (kenevir) ve yer yer ipeğin kullanıldığı incelenen dokumalardan anlaşılmaktadır. Bu dokumaların hepsi kamçılı yüksek tezgâhlarda 1/1 bezayağı dokuma tekniğiyle dokunmuş, üzerindeki motifler kumaş tezgâh üzerindeyken yapılmıştır. Keşan bezi dokumada kullanılan ipliklerin ikat tekniğiyle boyanması, çözümlerin iki

aşamalı olmasını sağlayan çözümler sisteminin farklı düzenlenmesiyle oluşan mihrap motifi, bu kumaşı diğer dokumalardan ayırmaktadır. Geçmişte bölgede kendir (kenevir) yetiştiriciliği yapıldığından dolayı kendir ipliğinin kullanıldığı, fakat bu bitkinin ekiminin yasaklanmasıyla birlikte dokumacılıkta pamuk ipliğinin görüldüğü bilinen bir gerçektir. Yapılan saha çalışması sonucunda elde edilen bilgiler ve kaynak kişilerin ifadesine dayanılarak, günümüzden yaklaşık 100-150 yıl öncesine kadar Rize bezi, Trabzon ketanı, Tamzara dokuması, Tirebolu bezi, keşan bezi ve ehram dokumalarının her evde yapıldığı anlaşılmaktadır. Bugün ise belli kişi ve kuruluşlar tarafından bu dokumaların unutulmaması için çaba sarf edilmektedir. Bölgede bu dokumalara sahip çıkılıp gelecek kuşaklara aktarılması önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Akgün, Alper, (2016), *Giresun İlinin Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi, Yerel Halk ve Sektör Temsilcilerinin Algısı Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı.

Akıntürk, Nurettin, (2012), *Her Yönüyle Trabzon/Çarşıbaşı*, Ümit Ofset Matbaacılık.

Akpınarlı, Feriha ve Tozun, Hatice, (2007), "Bayburt Ehram (İhram) Dokumalarının Teknik ve Motif Özellikleri", *I. Uluslararası Türk El Dokumaları Kongresi*, 01-02 Kasım 2007 Konya, Konya: Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Başkanlığı Yayınları, 18-21.

Akpınarlı, H. Feriha ve Üner, İbrahim, (2018), "Geleneksel Tekstillerin Özellikleri ve Çeşitleri", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 34, 133-145.

Atalayer, Günay, (1990), "Trabzon Peştamalları ve Dokumacılık", *Trabzon Dergisi*, 4, 88-93.

- Atlıhan, Şerife, (2016), “Kuzeybatı Anadolu’da Bezlerin Kullanım Alanları ve Desenleri”, *7th International Istanbul Textile Conference on Fabrics Touching Anatolia (Bezce 2016)*, 92-100.
- Aydın, Nazmiye, (2019), “Trabzon’da Yok Olan Dokuma Sanatı: “Ketan”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 13/26, 577-622.
- Başaran, Fatma Nur, (2014), “Bayburt Yöresinde Geleneksel “Ehram Dokumacılığı” Üretim Teknikleri, Motif ve Kompozisyon Özellikleri”, *Milli Folklor*, 26/104, 151-166.
- Develioğlu, Ferit, (2012), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat (Eski ve Yeni Harflerle)*, (29. Baskı), Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Emir, Dursun Ali, (2005), *Bayburt’ta Ehram*, İstanbul: Aksiseda Matbaacılık Reklamcılık Turizm San. Ltd. Şti.
- Hut, Davut, (2011), “Doğu Karadeniz’de Geleneksel Dokumacılık: Rize Ketan Bezi (Feretiko) ve Sosyo-Ekonomik Etkileri”, *Türk Kültür İncelemeleri Dergisi*, 24, 23-62.
- Koç, Fatma ve Kaya Durmaz, Leyla, (2016), “Tamzara Dokumacılığı ve Dokumanın Tanıtılmasına Yönelik Uygulamalar”, *7th International Istanbul Textile Conference, Anadolu’ya Doku’N’an Bezler*, Bezce 2016, 21-23 Mart 2016, 754-764.
- Kurdoğlu, Oğuz ve Cırık, Önder, Lise, Yıldırım, Çağlayan, Eray, Akkurt, Müjdat, Kandemir Sabit ve Welch, Geoff, *Ayder Ekoturizm Planı*, Doğa Derneği 2006; www.dogaderneği.org (01.09.2019).
- Özger, Yunus, (2007), *XIX. Yüzyılda Bayburt (1830-1900)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.
- Öztürk Güzel, Seda ve Sofuoğlu, Hicret Zeynep, (2018), “Trabzon Keşan Dokumaları ve Hazır Giyim Örnekleri”, *5. Uluslararası Güzel Sanatlar Sempozyumu*, 25-26-27 Ekim 2018, 1. Baskı, Elâzığ: Asos Yayınları.
- Öztürk, İsmail, (2016), “Yöresel Bez Dokumalarının Değişime Uğraması, İşlev Değiştirme, Kaybolması”, *7th International Istanbul Textile Conference on Fabrics Touching Anatolia*, (Bezce 2016), 57-61.
- Öztürk, Özhan, (2005), *Karadeniz Ansiklopedik Sözlük 1*, (1. Baskı), İstanbul: Heyamola Yayınları.
- Salman, Fikri, (2004), “Türk Kumaş Sanatında Görülen Geleneksel Kumaş Çeşitlerimiz”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, 6, 13-42.
- Sözen, Metin ve Tanyeli, Uğur, (2012), *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, (12. Baskı) İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Sümerkan, Mustafa Reşat, (2008), *Trabzon Yöresi Geleneksel El Sanatları*, (I. Baskı), Trabzon: Serander Yayınevi.
- Yağan Şahin Yüksel, (1978), *Türk El Dokumacılığı*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yaşaroğlu, Hatice, (2016), “Ehramın Dili”, *7th International Istanbul Textile Conference on Fabrics Touching Anatolia*, (Bezce 2016), 167-181.
- Yılmaz, Sezin ve Kaya Durmaz, Leyla, (2013), “Feretiko’nun Giysi Tasarımlarıyla Canlanması”, *Akdeniz Sanat Dergisi*, 6/12, 185-197.
- Yormaz, Elif, (2018), “Rize Gazetesi’ne Göre Rize’de Ekonomik Durum (1931-1942)”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4/5, 121-139.
- URL 1: [https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/artvin/kulturatlasi/ehram-dokumaciligi\(02.03.2020\)](https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/artvin/kulturatlasi/ehram-dokumaciligi(02.03.2020))
- El Sanatları Teknolojisi Ehram Dokumaya Hazırlık*, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara 2012.
- Rize El Sanatları*, Rize Halk Eğitim Merkez Müdürlüğü Yayınları (2. Baskı), Rize 2004.
- T.C. Türk Patent ve Marka Kurumu, *Resmi ve Coğrafi İşaret ve Geleneksel Ürün Adı Bülteni*, 56, Ankara 2019.

KAYNAK KİŞİLER

Yücel Kaya (46), Trabzon İli Şalpazarı İlçesi-Şalpazarı Araştırma Derneği Başkanı-Şalpazarı Dokumaları Örnekleri (01.08.2018)

Yücel Bayraktar (50), Rize İli Talip Kahraman El Sanatları Merkezi-Feretiko (Rize Bezi) Dokuma (19.07.2018)

Ömer Hamzaoğlu (48), Giresun İli Tirebolu İlçesi Halk Eğitim Merkezi Müdürü-Tirebolu Bezi (20.08.2019)

Şükran Kütükçü (57), Giresun İli Şebinkarahisar İlçesi Tamzara Mahallesi- Tamzara Dokuma Ustası-Tamzara Bezi (12.07.2019)

Fahriye Selçuk (74), Erzurum İli Palandöken İlçesi-Futa Peştamal (20.09.2019)

Selim Sılacı (?), Artvin İli Yusufeli İlçesi-Halk Eğitim Müdürü-Ehram Dokuma (18.09.2019)

Hamiyet Korkmaz (55), Bayburt Halk Eğitim Merkezi Usta Öğretici (24.04.2019).